

СТАН ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ПРОБЛЕМИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

STATE OF LEGAL CULTURE OF UKRAINIAN SOCIETY: PROBLEMS AND TRENDS OF DEMOCRATIC TRANSFORMATION

Сенич Ю.Я., здобувач кафедри права
імені академіка УАН о. Івана Луцького
ЗВО «Університет Короля Данила»

Метою роботи є теоретичне обґрунтування ролі правової культури у формуванні демократичного правопорядку в Україні та визначення тенденцій демократичної трансформації. Методика дослідження базується на комплексному аналізі й систематизації науково-теоретичних праць та чинного законодавства, що дозволило сформулювати узагальнені висновки й розробити практичні рекомендації. У результаті проведеного дослідження встановлено, що стан правової культури українського суспільства має суперечливий характер. З одного боку, виявлено низку проблем: поширення правового нігілізму серед громадян і навіть у державних інституціях; деформація правової свідомості, зумовлена соціально-економічними трансформаціями; недосконалість законодавства, яке містить прогалини та суперечності, а подекуди закріплює обмеження прав і свобод. Усе це знижує рівень довіри до права та правових інститутів, що становить загрозу для демократичної трансформації. З іншого боку, дослідження показало наявність позитивних тенденцій. Серед них: активізація громадянського суспільства й розвиток інститутів громадського контролю; цифровізація державних послуг і поширення електронної демократії; інтеграція України до європейського правового простору, яка стимулює гармонізацію законодавства; зростання правової активності молодого покоління, орієнтованого на демократичні цінності. Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі стану правової культури українського суспільства в умовах демократичної трансформації. Уточнено зміст поняття правової культури, виявлено чинники, що знижують її рівень (правовий нігілізм, деформація правосвідомості, недосконалість законодавства), визначено позитивні тенденції її розвитку (активність громадянського суспільства, цифровізація, євроінтеграція, зростання ролі молоді), а також запропоновано комплексну стратегію підвищення рівня правової культури. Зроблено висновок, що стан правової культури українського суспільства є суперечливим: поруч із низьким рівнем довіри до судів, поширеним правовим нігілізмом та маніпуляціями правом, спостерігається зростання громадянської активності, посилення правового дискурсу та інтеграція європейських стандартів. Демократична трансформація вимагає поєднання правової політики та правової культури у взаємодії держави й суспільства. Лише за умови системної роботи з підвищення рівня правової свідомості, вдосконалення правової освіти та реального забезпечення конституційних прав можна створити стійкий демократичний правопорядок, заснований не лише на законах, а й на їх глибокому сприйнятті як цінності.

Ключові слова: правова культура, правосвідомість, правовий нігілізм, демократичні трансформації, верховенство права, громадянське суспільство, правова політика, законодавство, правопорядок, європейська інтеграція.

The purpose of the work is to theoretically substantiate the role of legal culture in the formation of democratic rule of law in Ukraine and to identify trends in democratic transformation. Methodology the study is based on a comprehensive analysis and systematization of scientific and theoretical works and current legislation, which allowed to formulate generalized conclusions and develop practical recommendations. As a result of the study, it was found that the state of legal culture of Ukrainian society is contradictory. On the one hand, a number of problems were identified: the spread of legal nihilism among citizens and even in state institutions; deformation of legal consciousness caused by socio-economic transformations; imperfection of legislation, which contains gaps and contradictions, and in some places entrenches restrictions on rights and freedoms. All this reduces the level of trust in law and legal institutions, which poses a threat to democratic transformation. On the other hand, the study showed the presence of positive trends. Among them: the activation of civil society and the development of public control institutions; digitalization of public services and the spread of e-democracy; integration of Ukraine into the European legal space, which stimulates the harmonization of legislation; the growth of legal activity of the young generation, oriented towards democratic values. As a result of the study, it was found that the state of legal culture of Ukrainian society is contradictory. On the one hand, a number of problems were identified: the spread of legal nihilism among citizens and even in state institutions; deformation of legal consciousness caused by socio-economic transformations; imperfection of legislation, which contains gaps and contradictions, and in some places entrenches restrictions on rights and freedoms. All this reduces the level of trust in law and legal institutions, which poses a threat to democratic transformation. On the other hand, the study showed the presence of positive trends. Among them: the activation of civil society and the development of public control institutions; digitalization of public services and the spread of e-democracy; integration of Ukraine into the European legal space, which stimulates the harmonization of legislation; the growth of legal activity of the young generation, oriented towards democratic values. It is concluded that the state of the legal culture of Ukrainian society is contradictory: alongside the low level of trust in the courts, widespread legal nihilism and manipulation of the law, there is an increase in civic activism, strengthening of legal discourse and integration of European standards. Democratic transformation requires a combination of legal policy and legal culture in the interaction of the state and society. Only under the condition of systematic work to increase the level of legal awareness, improve legal education and real provision of constitutional rights can a stable democratic legal order be created, based not only on laws, but also on their deep perception as values.

Key words: legal culture, legal consciousness, legal nihilism, democratic transformations, the rule of law, civil society, legal policy, legislation, law and order, European integration.

Актуальність теми. Стан правової культури сучасного українського суспільства відображає складний і суперечливий процес демократичної трансформації. З одного боку, спостерігається активізація громадянського суспільства, розвиток цифрових технологій, поступова інтеграція до європейського правового простору та зростання правової активності молоді, що формує нову модель правової культури, зорієнтовану на демократичні цінності. З іншого боку, серйозними викликами залишаються недосконалість законодавства, деформація правової свідомості, поширення правового нігілізму як серед громадян, так і в органах державної влади, низький рівень довіри до судової системи та політичні маніпуляції правом.

У таких умовах виникає необхідність глибокого наукового аналізу не лише стану правової культури, а й механізмів її розвитку, а також окреслення перспектив подолання негативних явищ. Проблема полягає у визначенні того, яким чином поєднання правової політики, правосвідомості та суспільних цінностей може забезпечити формування стійкого демократичного правопорядку та зміцнити легітимність державних інститутів в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковим підґрунтям у процесі нашого дослідження стали праці провідних вітчизняних учених, серед яких Н. Атаманова, О. Дяченко, П. Бородайко, Л. Герасіна, О. Данильян,

О. Дзьобань, І. Яковюк, Г. Попадинець, а також багатьох інших дослідників, чий напрацювання зробили вагомий внесок у розвиток теорії правової культури та проблем демократичної трансформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правова культура – це система позитивних правових цінностей, що накопичуються суспільством у процесі соціально-правової діяльності. Вона включає правосвідомість, рівень розвитку законодавства, стан законності та правопорядку [1, с. 84-85]. На думку П.К. Бородайко, саме правова культура створює умови для реального втілення принципів верховенства права, оскільки забезпечує внутрішнє прийняття права як соціальної цінності [2].

Правова культура є не просто сукупністю правових цінностей чи характеристик правової системи, а своєрідним «індикатором здоров'я» суспільства та держави. Вона поєднує у собі як інституційний вимір (стан законодавства, рівень розвитку правової системи, ефективність правозастосування), так і ціннісно-світоглядний вимір (правосвідомість громадян, повага до права, переконаність у необхідності його дотримання). Саме ця єдність робить правову культуру фундаментом правової держави.

Поділяємо думку П.К. Бородайко, який підкреслює, що саме правова культура є передумовою реального утвердження принципу верховенства права. Адже навіть найдосконаліше законодавство залишатиметься неефективним, якщо право сприйматиметься суспільством виключно як зовнішній примус, а не як внутрішня цінність. Іншими словами, правова культура визначає не лише рівень розробленості правових норм, а й ступінь їх інтеграції у повсякденну поведінку громадян і представників влади.

Водночас правова культура виходить за межі лише знань чи уявлень про право – вона включає й юридично значущу практичну діяльність. Тобто йдеться не тільки про «усвідомлення права», а й про його реальне втілення у діях, що зміцнюють демократичні інститути та підвищують довіру до правопорядку.

На думку М. Цвіка, рівень і подальші перспективи розвитку правової культури безпосередньо залежать від панівного в суспільстві розуміння права. Науково обґрунтоване й перевірене практикою праворозуміння дозволяє чітко відмежовувати право від суміжних нормативних систем, правові відносини – від фактичних, а правові акти – від неправових. Воно забезпечує правильне усвідомлення співвідношення права і держави, ролі права в суспільстві, а також визначає ефективні шляхи реалізації потреб та інтересів за його допомогою [3, с. 88].

Високий рівень правової культури, відзначає Яковюк І.В., відображається у створенні науково вивіреного законодавства, що характеризується демократичною і гуманістичною спрямованістю, справедливістю, внутрішньою узгодженістю, відсутністю прогалин і суперечливих приписів, а також застосуванням оптимальних методів правового регулювання. Натомість поява законів, які не мають правового характеру, закріплюють свавілля держави, обмежують права та свободи громадян або містять застарілі норми, є свідченням низького рівня правової культури та перешкодою для демократичної трансформації [4, с. 52].

Важливою складовою правової культури суспільства, – як слушно зауважує Г. Попадинець, – виступає рівень правосвідомості громадян і посадових осіб. Він визначається тим, наскільки глибоко засвоєні цінності права, усвідомлені основні права й свободи, опановані правові процедури врегулювання конфліктів, а також сформована повага до закону та переконаність у необхідності дотримання його приписів. Суспільна правосвідомість відображається у поширеності правомірної поведінки, якості правового виховання та рівні юридичної освіти. Вона охоплює весь комплекс правових цінностей, вироблених людством у сфері права [5].

У контексті нашого дослідження, важливо підкреслити, що саме правосвідомість є індикатором здатності суспіль-

ства адаптуватися до демократичних змін. Високий рівень правосвідомості сприяє зростанню довіри до правових інститутів, формуванню стійкого демократичного правопорядку та ефективному втіленню принципу верховенства права. Натомість низький рівень правосвідомості породжує правовий нігілізм, правопорушення та відчуження громадян від держави, що є серйозним викликом для сучасної України.

В умовах глибокої суспільної трансформації окремі потреби та інтереси інколи набувають перебільшеного, негармонійного значення, що призводить до деформації всієї системи соціальних потреб. Це може спричинити їх антисуспільний характер і реалізацію шляхом правопорушень, що, своєю чергою, актуалізує проблему деформації правової свідомості. Формування правової культури передбачає насамперед усвідомлене сприйняття правових цінностей, положень Конституції та законодавства, а також їх дотримання на практиці. Протилежністю цьому виступає правовий нігілізм, який проявляється у відкиданні чи ігноруванні права, загальноприйнятих норм та цінностей, зневажливому ставленні до правових принципів і традицій. Як антипод правової культури, він породжує різноманітні правопорушення, у тому числі кримінальні злочини. Його специфіка в Україні полягає у масовості, адже він поширений не лише серед пересічних громадян, але й у середовищі державних структур, включаючи виконавчу, законодавчу владу та правоохоронні органи. До того ж, сучасний правовий нігілізм має агресивний, демонстративний і часто неконтрольований характер, проявляючись у формах від ідеологічних до побутових [1, с. 86-87; 5, с. 214].

Небезпека правового нігілізму полягає не тільки у підірванні авторитету правових норм, а й у руйнуванні самої ідеї права як гаранта соціальної справедливості. Масове поширення нігілізму в органах державної влади є особливо загрозливим, адже саме ці структури мають формувати та підтримувати правопорядок. У такій ситуації завданням першочергової ваги стає розвиток правової культури, який повинен спиратися на реальні зміни у законодавстві, підвищення прозорості державних інституцій, виховання правосвідомості громадян і послідовне забезпечення принципу верховенства права. Лише у такий спосіб можливо зупинити руйнівні тенденції та створити умови для справді демократичної трансформації суспільства.

На основі проаналізованого тексту можна виокремити низку проблем, що суттєво знижують рівень правової культури в Україні. Передусім це непослідовність у праворозумінні, яка виявляється у відсутності науково обґрунтованого та перевіреного практикою підходу до права, що ускладнює його відмежування від суміжних соціальних регуляторів і знижує рівень правосвідомості (М. Цвік). Важливою проблемою є й недосконалість законодавства, зокрема наявність застарілих норм, внутрішніх суперечностей і законів, що обмежують права та свободи громадян або закріплюють свавілля держави, що, як слушно відзначає І.В. Яковюк, свідчить про низький рівень правової культури. До цього додається деформація правової свідомості, спричинена соціальними трансформаціями, коли окремі потреби набувають антисуспільного характеру і задовольняються шляхом правопорушень. Особливо небезпечним є правовий нігілізм, який проявляється у відкиданні чи ігноруванні права, зневазі до правових цінностей і традицій, що стає підґрунтям для правопорушень, у тому числі кримінальних злочинів. Його негативний вплив посилюється масовістю поширення, адже він характерний не лише для пересічних громадян, а й для державних структур, у тому числі виконавчої, законодавчої влади та правоохоронних органів. Додатково загрозу становить агресивний і демонстративний характер правового нігілізму, який підриває авторитет права як гаранта соціальної справедливості та ускладнює процеси демократичної трансформації суспільства.

Незважаючи на окреслені проблеми, в Україні простежуються й позитивні тенденції у сфері розвитку правової культури.

Передусім, варто відзначити зміцнення громадянського суспільства: активна діяльність громадських організацій, волонтерських об'єднань та ініціатив із громадського контролю за владою свідчить про формування культури правового діалогу.

Важливим чинником виступає цифровізація суспільного життя, що проявляється у впровадженні електронної демократії, розширенні доступу до публічної інформації та розвитку цифрових сервісів, які підвищують прозорість влади й правову обізнаність населення.

Позитивним є й процес інтеграції з європейським правовим простором: виконання Угоди про асоціацію з ЄС та гармонізація законодавства з європейськими стандартами стимулюють піднесення ролі правової культури.

Окремо слід наголосити на зростанні правової активності молоді: інтерес нового покоління до захисту прав людини, участі у виборах і громадських ініціативах формує оновлену модель правової культури, зорієнтовану на демократичні цінності.

Повністю поділяємо позицію Н.В. Атаманової та О.В. Дяченко, які слушно наголошують, що лише після ґрунтовного аналізу джерел і проявів юридичного нігілізму можна окреслити основні шляхи його подолання. Науковці виділяють чотири ключові сфери, у яких необхідні комплексні заходи.

У сфері загальнодержавної стратегії пріоритетом має стати орієнтація державної політики на захист інтересів особистості, забезпечення добробуту громадян, суворе дотримання Конституції й законів усіма органами влади. Не менш важливим є використання позитивного досвіду інших держав і посилення інтеграції України у міжнародний правовий простір шляхом ратифікації, приєднання та підписання відповідних угод.

У сфері правотворчості особливе значення має підвищення професійності законотворчої діяльності, розширення кола суб'єктів законодавчої ініціативи, забезпечення прозорості та публічності підготовки законопроектів, а також удосконалення системи правової експертизи нормативно-правових актів.

У сфері правозастосування першочерговим завданням є розвиток судової системи, забезпечення прямої дії норм Конституції, ліцензування юридичних професій, організація практичних семінарів для працівників органів влади, створення консультативних рад при юридичних відомствах.

У сфері юридичного виховання необхідно забезпечити популяризацію правових знань, пробудження інтересу до

вивчення права, формування правової свідомості через різні форми освітньої діяльності. Важливим елементом є підготовка висококваліфікованих кадрів – юристів, які здатні на професійному рівні тлумачити закон і служити ідеалам справедливості [1, с. 86].

З нашої точки зору, наведений підхід є надзвичайно цінним, адже він пропонує системне бачення шляхів подолання правового нігілізму та підвищення рівня правової культури. Його практичне значення полягає в тому, що проблеми розглядаються не лише у площині загальних декларацій, а й через конкретні інструменти: від інтеграції у світовий правовий простір і якісної правотворчості – до підвищення правової освіти й практичного навчання юристів. Такий комплексний підхід дозволяє створити умови для реального зміцнення верховенства права в Україні та наближення її правового порядку до європейських стандартів.

Завданням першочергової ваги, на нашу думку, стає вироблення комплексної стратегії розвитку правової культури: підвищення якості законодавства, реформа правозастосування, правова освіта та популяризація знань, виховання нової правосвідомості. Тільки у поєднанні правової політики та культури можна досягти справжнього утвердження принципу верховенства права та побудови демократичного правопорядку в Україні.

Важливим елементом такої стратегії є створення ефективних механізмів взаємодії держави й громадянського суспільства, які забезпечать прозорість влади та підзвітність посадових осіб. Не менш значущим є розвиток інститутів громадського контролю та формування правової активності молодого покоління як носія нових демократичних цінностей. Підвищення правової культури можливе також через системну інтеграцію України в європейський правовий простір, що стимулюватиме гармонізацію законодавства, посилення стандартів прав людини та зміцнення довіри до правових інститутів.

Висновки. Стан правової культури українського суспільства є суперечливим: поруч із низьким рівнем довіри до судів, поширеним правовим нігілізмом та маніпуляціями правом, спостерігається зростання громадянської активності, посилення правового дискурсу та інтеграція європейських стандартів.

Демократична трансформація вимагає поєднання правової політики та правової культури у взаємодії держави й суспільства. Лише за умови системної роботи з підвищення рівня правової свідомості, вдосконалення правової освіти та реального забезпечення конституційних прав можна створити стійкий демократичний правопорядок, заснований не лише на законах, а й на їх глибокому сприйнятті як цінності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атаманова Н.В., Дяченко О.В. Правова культура та її роль у формуванні правопорядку сучасної української держави. *Нове українське право*. Вип. 1. 2022. С. 82-87.
2. Бородайко П. К. Інтеграція правової культури у процес формування правової політики: інструменти та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 618-621. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/146>.
3. Герасіна Л.М., Данильян О.Г., Дзьобань О.П. та ін. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні: монографія. Харків: Право, 2009. 352 с.
4. Яковюк І.В. Правова культура і її вплив на розвиток правової системи. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 1 (52). С. 43-56.
5. Попадинець Г. Правова культура як важливий елемент правової системи України. Національний університет «Львівська політехніка». 2014. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2077/vnulpurn201.pdf>.
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.